

nyát, illetve annak magyar kutatóit, feldolgozóit. Ezek sorát a Széchényi Könyvtárból Borsa Gedeon nyitotta meg, majd a jubilánst a jelen kötetben tanulmánnyal is köszöntő Vásárhelyi Judit és Németh S. Katalin követte. Borsa Gedeon nyomdászattörténeti kutatásához kapcsolódik V. Ecsedy Judit tanulmánya a nyomdai cífrákról, Monok István a 16. századi erdélyi nyomdászok szöveggyomrányozó tevékenységét elemző dolgozata, valamint Bánfi Szilva ismertetése az OSZK 1473–1948 közötti magyarországi nyomda-adatbázisáról, amelyet a hazánkkal szomszédos országok nemzeti könyvtáraival való együttműködéssel kívánnak megvalósítani. Három tanulmány az ünnepelt 1601 előtti nyomtatványok feldolgozásának egységes szempontjait kidolgozó tevékenysége előtt tiszteleg. Klinda Mária a Piarista Könyvtár ősnomtatványait, Velencei Katalin a székesfehérvári Püspöki Könyvtár 16. századi nyomtatványait, Bene Sándorné a budapesti Egyetemi Könyvtár vetustissima gyűjteményét ismerteti.

A köszöntő tanulmányok szerzői egykori és jelenlegi munkatársak, hazai és külföldi kollégák a szűkebb és tágabb könyves szakmából. Több mint kétszáz oldalon idézik a magyar és az európai kéziratosság, nyomda-, és kötetstörténet, könyvkereskedelem azon a témáit, eredményeit és problémáit, amelyek az ünnepeltnek érdeklődésére, mint társtudományi, vagy szakkérdések számot tarthatnak. A dolgozatok sorrendjét a témák megközelítő kronológiájában határozta meg a szerkesztő, és így a kötetnek ezt a fejezetét mint a kéziratot és nyomtatott könyv európai évszázadainak cikkgyűjteményét is olvashatjuk. Az olvasás öröme, a szakmai rácsodálkozás élményét a következő mondat fogalmazása keserítette meg. Terjedelmi korlátok miatt le kellett mondania a recenzensnek a 21 köszöntő cikknek még az egyenkénti felsorolásáról is. Mindegyik tanulmány témájában, megfogalmazásában, illusztráció választásában, következtetéseiben méltó mind a szerzőkhöz, mind az ünnepelthez.

Ugyanez a megállapítás érvényes a kötet szerkesztésére is. Kezdve a cikkek kezdőbetűinek valóban az ünnepelthez illő kiválasztásától, az illusztrációk minőségének biztosításáig, a számos szerző kéziratának egységesítéséig, a szép, áttekinthető, olvasásra készítő tipográfiai megoldásokig.

A *Fata libelli* címet kapott kötet hitelesíti Kulcsár Péter megállapításait: „Az azonban kétségtelen, hogy ami a dolog szervezeti és szervezési részét illeti, az *RMNy* munkálatainak vezéregyénisége Borsa Gedon volt. Jórészt tehát neki köszönhető, hogy a vállalkozás azon kevesek közé tartozik, amelyben a „nagy öregek” nem betöltetlen űrt igyekeznek hagyni maguk után, hanem olyan fiatal közösséget, amelyet a folytatásra tökéletesen felkészítettek, mégpedig nemcsak szakmai, hanem etikai és praktikus szempontból is.” (66.) „És van még egy dolog, amit roppant nagy jelentőségűnek tartok. Úgy látszik, mintha a saját boldogságát is megtalálta volna a munkájában. Ez rendkívül sokat jelent, mert elsősorban ezzel tudott és tud ma is példát adni nemcsak a szorosabban vele együttműködő fiatalabbak számára, hanem minden tudomány minden művelőjének.” (68.)

KÖRMENDY KINGA

Egy bibliográfia számokban. (Magyarországi szerzők külföldön 1712–1760.) Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségében az 1990-es évek folyamán elkészült az RMK III-hoz, vagyis Szabó Károly és Hellebrant Árpád bibliográfiájához a pótlások, kiegészítések, javítások és az összesített mutató öt füzet. A sorozat megjelenése óta talált újabb adatok folyamatos gyűjtése mellett elkezdődött – időbeli folytatásként – a 18. századbeli RMK III bibliográfiai feldolgozása.

A feladat nagysága, az előmunkálatok szegényessége és a rendelkezésre álló személyi és anyagi feltételek korlátozott volta miatt először az 1712 és 1760 közötti nyomtatványok bibliográfiájának az összeállítása történt meg.

Az évszázad időbeli kettéválasztásának a helyességét majd a második időszak feldolgozása után ítéldhetjük meg, de az előzetes becslések szerint viszonylag arányos a két rész, még akkor is, ha az utolsó évtizedekben (különösen 1780 után) valamivel több nyomtatvánnyal kell számolnunk.

A jelenleg a szerkesztés utolsó szakaszában álló kötet e számvetés készítésekor 1823 olyan nyomtatványt foglal magába, amelyből példány ismert. Megemlítünk további mintegy 220 művet is (jórészt hiányos leírással), amelyek bibliográfiákban, könyvtári katalógusokban szerepelnek, de hozzáférhető példányt nem találtunk. Ezekhez csatlakozik néhány adatjavítás, valamint utalás a nyomtatványban lévő magyar szöveg miatt a „Petrik-pótlásokba” való átsorolásra. Ezeket az alábbi statisztikákban nem vettük figyelembe.

Az 1823 tételszámozott műről az alábbiakban a számszerűségek alapján igyekszünk áttekintést adni.

Az időbeli megoszlás eléggé egyenletes: az első évtizedtől folyamatos emelkedést, majd az 1750-es években enyhe visszaesést tapasztaltunk.

1712–1720	1721–1730	1731–1740	1741–1750	1751–1760
318	346	379	391	360

További 29 nyomtatvány évszám nélküli, de az adott időszakban jelent meg. Kis számuk a fent bemutatott arányokat érdemben nem befolyásolhatja.

A nyelvi megoszlás nem okozott meglepetést: a latin nyelv hatalmas fölényét mutatják a számok. Az 1823 nyomtatványból 1454 készült kizárólag latin nyelven, ez pedig a teljes mennyiség négyötödét (79,7%) jelenti. Ehhez még hozzászámíthatjuk azt a 27 nyomtatványt, amely többnyelvű, de az egyik nyelv ugyancsak a latin. Érdekes, hogy a latin nyelvű művek időbeli megoszlása eltérő képet mutat az összes nyomtatvány időbeli megoszlásához képest. Itt ugyanis az 1730-as évek jelentik a csúcspontot, s azután következik a stagnálás, majd az enyhe csökkenés.

1712–1720	1721–1730	1731–1740	1741–1750	1751–1760	év nélk.
265	279	308	305	290	7

A latin mellett a második leggyakrabban használt nyelv a német, amint az várható volt, az arány azonban kisebb az elképzeltnél. A teljesen német nyelvű nyomtatványok száma 252, vagyis 13,7%. Ezek időbeli eloszlása hűen követi a teljes megoszlás arányát

1712–1720	1721–1730	1731–1740	1741–1750	1751–1760	év nélk.
39	50	55	58	47	3

A latinhoz hasonlóan a többnyelvű művek legnagyobb részében is megtalálható a német nyelv.

A többi nyelv közül a szlovák (biblikus cseh) a leggyakoribb 35 művel. A kisebb szám miatt nem alkothatunk az időbeli eloszlásról valós képet, hiszen néhány szerző alkotói időszakát követik a számok.

A „maradékon” tíz nyelv osztozik az alábbiak szerint:

francia	16	horvát	2	többnyelvű	27
görög	9	olasz	2		
lengyel	9	szlovén	1		
angol	6	vend	1		
svéd	5				
török	4				

További nyelvként a holland is szerepel (a latin mellett) két kétnyelvű nyomtatványban.

A megjelenési helyek vizsgálata azt mutatja, hogy a tárgyalt időszakban a Habsburg-birodalom és a német államok területén jelent meg a nyomtatványok túlnyomó többsége. Ezen a területen túl a németalföldi városok nyomdái készítették még jelentős számú kiadványt. Kisebb arányban (elsősorban egy-két szerzőnek köszönhetően) találunk Angliában és Svédországban, valamint itáliai és lengyel területen és Svájcban nyomtatott művet.

A legtöbb nyomtatvánnyal természetesen Bécs vezeti a városok sorát. A 355 bécsi kiadvány közel 20%-ot jelent.

Utána a három magyarországiaktól legjobban látogatott német egyetemi város emelkedik ki: Wittenberg 174, Halle 138, Jena 126 tétellel.

A sort tovább is az egyetemi városok követik, de lényegesen kevesebb nyomtatvánnyal:

Göttingen	73
Lipcse	62
Franeker	58
Frankfurt a/O	53
Utrecht	53
Graz	44

A következő csoportban már nemcsak egyetemi városok találhatóak:

Regensburg	39	Frankfurt a/M	17
Nürnberg	35	Altona	16
Köln	30	Augsburg	15
Leiden	26	Drezda	15
München	26	Zágráb	15
Prága	24	London	14
Altdorf	24	Rinteln	14
Breslau	23	Erlangen	12
		Osnabrück	11

- 10 nyomtatvány további négy városban (Basel, Brunsberg, Róma, Zürich),
- 9 nyomtatvány egy városban (Uppsala),
- 8 nyomtatvány 4 városban (Stockholm, Velence, Wiener-Neustadt, Zittau),
- 7 nyomtatvány 4 városban (Erfurt, Hardewijk, Olomouc, Torn),
- 6 nyomtatvány 3 városban (Amsterdam, Danzig, Lemberg),
- 5 nyomtatvány 7 városban (Bréma, Czehstochowa, Groningen, Ingolstadt, Mainz, Tübinga, Varsó) jelent meg.
- 4 nyomtatvány készült további 7 városban,
- 3 nyomtatvány készült további 7 városban,
- 2 nyomtatvány készült további 16 városban,
- 1 nyomtatvány készült további 31 városban.

A fenti számok igen nagy szóródást mutatnak, a vizsgált időszakban azonban a nyomtatványok mintegy fele a külföldi egyetemi városokban jelent meg, de Bécsset – bár ugyancsak egyetemi város volt – nem is számítottuk ide, a Bécsben készült kiadványoknak ugyanis csak kisebb része kötődik az egyetemhez.

Több város vártnál gyakoribb előfordulása a megjelenési helyek között azzal magyarázható, hogy ott magyarországi származású professzor működött. Így

Göttingenben Segner János András,
Frankfurt an der Oderben Gyöngyössi Pettyen Pál,
Aldorfbán Moller Dániel Vilmos,
Altonában Maternus de Cilano György Krisztián,
Rintelnben és Osnabrückben Schwarz Gottfried.

Az egyetemi városok, illetve az egyetemek kérdése átvezet a kiadványtípusok szerinti elemzéshez. Míután az egyetlen hazai, a nagyszombati egyetem csak igen korlátozottan tudta ellátni a felsőoktatással szemben támasztott igényeket, az egyetemi képzésre törekvők kénytelenek voltak külföldön tanulni (jó néhányuk külföldi egyetemen tanítani).

Számszerűen nem nagy csoportot (58) tétel alkotnak az egyetemi tankönyvek, terjedelmes voltak, összefoglaló jellegük és az ismereteket továbbadó szerepük miatt azonban mindenképpen kiemelendők. A külföldi egyetemen működő, magyarországi származású professzorok alkotásai ezek, s nagyobb részük teológiai-filozófiai tárgyú. Ilyenek például a protestánsok közül Chladenius Márton és Gyöngyössi Pettyen Pál, a katolikusok közül Makó Pál és Muszka Miklós művei, de jelentősek Segner János András természettudományi-orvosi vagy Schmeizel Márton államtudományi és címertani művei.

A legtöbb nyomtatványt a disszertációk csoportjába sorolhatjuk. Ezt a gyűjtőnevet alkalmazhatjuk az egyetemi, akadémiai vizsgákhoz, nyilvános vitákhoz kapcsolódó, különböző című (Disputatio, Dissertatio, Tentamen, Theses, Assertiones, Propositiones stb.) és terjedelmű (a pár laptól a vaskos kötetig terjedő) nyomtatványokra. Mennyiségük igen jelentős, hiszen a feldolgozott kiadványok harmadát is meghaladják (633 tétel, 34,7%). Szerepel a számokban minden olyan disszertáció, amelyen akár az elnök, akár a vizsgáló (respondens), akár mindkettő magyarországi. Felvettük a bibliográfiába azokat a disszertációkat is, amelyen a külföldi szerző kifejezetten szerző (autor), de az elnök magyarországi.

Az egyetemi nyomtatványok kevésbé ismert csoportja a nyilvános vitára, avatási ünnepségre vagy egyetemi ünnepségre szóló meghívók. E nem jelentéktelen számú nyomtatvány (77 tétel) többsége egyúttal a professzor tanulmányát (dissertatiuncula) is tartalmazza. Például Segner János András hidraulikai kísérleteiről egész sorozatot adott közre ilyen formában.

Az egyetemeken különböző ünnepi alkalmakkor elhangzott beszédek közül is sok megjelent (46 tétel). A professzori székfoglaló beszédek (pl. Chladenius Márton, Gyöngyössi Pettyen Pál, Schmeizel Márton), az avatási ünnepségen mondott üdvözlő beszédek (pl. Bél Károly András), a bécsi Natio Hungarica rendszeres Szent László ünnepére készült „laudatio”-k, az uralkodó köszöntése az egyetem nevében (pl. Bél Károly András) sorolhatók ebbe a csoportba.

A külföldi egyetemeken tanuló magyarországi tanulók közösségi életének az emlékei azok az üdvözlő versek, amelyek pár lap terjedelemben, ívméretben önálló nyomtatványként jelentek meg, s egy-egy sikeresen levizsgázott vagy hazainduló honfitársuk tiszteletére készültek. Ebben a számottevő nagyságú csoportban (71 tétel) előfordul néhány olyan is, hogy valamelyik tanárukat vagy nem magyarországi diáktársukat üdvözlik általában verses, kivételesen prózai formában.

Ha a tankönyveket, disszertációkat, meghívókat, alkalmi beszédeket és üdvözlő verseket együttesen tekintjük, kiderül, hogy a bibliográfiában szereplő nyomtatványoknak közel a fele (885 tétel) az egyetemi élethez kapcsolódik.

A disszertációkat kissé mélyebben elemezve láthatjuk a magyarországi diákok szakterület szerinti megoszlását az egyetemi karokra bontva:

teológiai kar	293
orvosi kar	189
filozófiai kar	117
jogi kar	34

Itt a nyomtatványokat vettük figyelembe, nem a diákokat, ők ugyanis igen gyakran a teológiai és a filozófiai karon vagy a teológiai és az orvosi karon is tanultak és disputáltak. Érdekes azonban megjegyezni, hogy a teológiai és a filozófiai karon készült disszertációk között – az orvosi karon készültekhez viszonyítva – feltűnően kevesebb a doktori cím megszerzése érdekében készült dolgozat, hiszen a lelkesízi vagy tanári pályának nem volt kötelező feltétele a doktori cím. Nem ritka az olyan diák, aki két-három alkalommal is vitázott, s ennek nyomtatványokban is maradt emléke, illetve hogy számos disszertációt több esetben újra is kiadtak, olykor évtizedekkel később is.

Nem érdektelen a disszertációk karonkénti megoszlása az egyetemek szerint bontva:

	teológiai	orvosi	filozófiai	jogi	összesen
Wittenberg	72	5	16	2	95
Halle	6	66	4	3	79
Bécs	23	6	26	19	74
Franeker	40	9	7	–	56
Jena	8	23	13	5	49
Frankfurt a/O	42	3	–	–	45
Utrecht	32	11	3	1	47
Göttingen	3	23	11	–	37

A kevesebb disszertációval szereplő többi egyetem adatait nem közöltük, hiszen ezek a kisebb számok következtében kevésbé szemléletesek. Az egyetemekhez nem vagy közvetlenül nem kapcsolódó nyomtatványok legnagyobb része ebben az időszakban természetesen a vallási életet, az egyházak működését szolgálta. Az ebbe a csoportba sorolható 424 tétel közül 311 katolikus, 113 protestáns. A katolikus vallási kiadványok számát igen jelentősen növelte az a tény, hogy a maga műfajában akkor már szinte klasszikusnak számító, korábban működő két jezsuita: Nádasi János (1614–1697) és Hevenesi Gábor (1656–1715) művei ebben az időszakban is 177 kiadást értek meg. Így a katolikus vallási nyomtatványoknak több mint a felét az ő korábban írott és itthon is számos kiadásban megjelent elmélkedéseik teszik ki.

A vallási nyomtatványok között – a különböző jellegű (egyháztörténeti, dogmatikai, morális művek, katekizmusok, énekeskönyvek stb.) kiadványok mellett – a katolikusoknál több (33), a protestánsoknál kevesebb (12) kötet tartalmaz egy vagy több prédikációt. A katolikusoknál a 24 szer-tartáskönyv, a protestánsoknál az egyház magyarországi helyzetével, elnyomásával foglalkozó (többnyire névtelenül megjelent) 14 kötet, valamint a Bibliával és szoltárokkal foglalkozó 19 kötet alkot említésre méltó csoportot.

A világi tudományok között a történelem-földrajz csoport a legnagyobb (70 tétel). Az ide sorolt művek közül kiemelkedik Bél Mátyás *Notitiája*, a Schwandtner-féle *Scriptores rerum Hungaricarum*, Tomka Szászky földrajzi összefoglalása, de újabb kiadást ért meg pl. Istvánffy és Bonfini is.

Az irodalomtudomány-nyelvészet területéről kevesebb, mindössze 29 nyomtatványt találtunk. Közülük említésre méltó Rotarides Mihály irodalomtörténete, érdekesség viszont Heldmann András néhány svéd-német nyelvkönyve. Újra megjelent Georgius Sylvanus (Szilágyi György) több klasszikus kiadása. A szépirodalmat (az üdvözlő verseken kívül) csak néhány iskolai színdarab képviseli.

Számottevő a törvények – királyi rendeletek csoportja: 53 tétel, ezekhez csatlakozik további 29 jogi munka.

Meglehetősen kevés az egyetemekhez közvetlenül nem kapcsolódó természettudományi munka: mindössze 35, de köztük vannak például Agnethler Mihály Linné-kiadásai, Hell Miksa csillagászati művei, Leistner József Ignácnak a kör négyeszőgesítésével foglalkozó tanulmányai.

A viszonylag nagy számú disszertáció mellett is jelentős az orvosi művek csoportja: 38 tétel. Köztük Loew András és Károly több járványleírása, Mádai Dávid Sámuel gyógyszerismertető könyvei, Kramer János György katonai orvosi művei és Fischer Dániel különböző tanulmányai említhetők.

Természetesen igen sok a kis terjedelmű alkalmi beszéd, vers (77 tétel). Ezek egy része hazai (királykoronázás, esküvők stb.), más része viszont külföldi eseményhez kapcsolódik. Ez utóbbiak szerzői között egyaránt találunk külföldön megtelepedett hazánkfiát és tanulmányai miatt éppen idegen városban tartózkodó diákokat.

Az előző csoporttal rokon, de mennyiségük miatt külön választhatóak a halotti beszédek, búcsúztató versek. Ezt a műfajt 54 tétel képviseli bibliográfiánkban. Legnagyobb részük hazai személy halálára készült.

Végezetül a szerzőkről is érdemes néhány szót ejteni. 36 tétel esetében a mű kiadója magyarországi (pl. a már említett Linné-kiadó Agnethler Mihály vagy a Homeroszt, Iszokratészt, Lukianoszt kiadó Szilágyi György). 3 tétel esetében a szerkesztő, 11 esetben pedig a fordító magyarországi származása indokolta a bibliográfiánkba sorolást.

Figyelemre méltó, hogy az összes tételnek több mint a negyede 10 szerző műve. Ezek:

Heveneszi Gábor	132	Gyöngyössi Pettyen Pál	35
Segner János András	80	Schwarz Gottfried	30
Chladenius Márton	79	Bél Károly András	24
Schmeizel Márton	47	Bél Mátyás	21
Nádasi János	45	Muszka Miklós	20

A két jezsuitán kívül csak Bél Mátyás működött itthon, a többi külföldön lett egyetemi tanár.

DÖRNYEI SÁNDOR